

Биринчи жарыяланган: 2021-жылдын 12-октябры
Жаңыртылган 2-чыгарылышы: **2022-жылдын 18-апрели**
KG Analytics интеллектуалдык фонду

2022-жылдын 4-апрелинде Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданият тармагынын кызматкерлерине жасаган кайрылуусунда Кыргызстандын ийгилигинин негизги ачкычы – кадрдык потенциал, жаңы, Кыргызстандыктардын күчтүү, татыктуу мууну бүт элди бириктире турган улуттук максатка айланышы керек. Балдарыбыз билимдүү, дени сак чоңоюш керек. Алар 21-кылымдын ортосунда өзүн ишенимдүү сезип, жогорку класстын билими менен көндүмүнө ээ болуп, дүйнөлүк коомчулуктагы теңтуштарына ийгиликтүү атаандаш болушу керек деп айтты.

KG Analytics Фонду өлкөнүн көптөгөн жарандары сыяктуу эле бул пикирге кошулат. Кыргызстанда билим берүү, өзгөчө, мектеп билим берүүсү абдан оор мезгилди башынан өткөрүүдө. Анын төмөн сапаты, мектептердин, каржынын, мугалимдердин, окуу китептеринин жетишсиздиги жана башка көптөгөн көйгөйлөр баарыбызга маалым. Президенттин билдирүүсү өтө маанилүү жана өз убагында айтылган.

Бул серепте биз Кыргызстандагы мектеп билим берүүсүнүн көйгөйлөрү жөнүндө сөз кылып, ошондой эле, заманбап глобалдуу дүйнөдө атаандаштыкка жөндөмдүү кыргызстандыкты тарбиялоо жана калыптандыруу үчүн билим берүү системасын реформалоо боюнча сунуштар менен бөлүшкүбүз келет.

СЕРЕП:

КЫРГЫЗСТАНДЫН МЕКТЕПТИК БИЛИМ БЕРҮҮСҮ: ЭМНЕ КЫЛЫШ КЕРЕК?

Бул сереп ачык статистикалык маалыматтарды (улуттук жана эл аралык) талдоонун, Кыргыз Республикасынын билим берүү секторун өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын аныктоочу мамлекеттик документтердин, мектеп билим берүү чөйрөсүндөгү программалардын, ченемдик укуктук актылардын, изилдөөнүн негизинде даярдалган (маалымат булактардын тизмеси - Тиркемеде). Мындан тышкары, серепте көтөрүлгөн негизги маселелерди эксперттер, адистер жана Кыргызстандагы мектептеги билим берүүнүн сапатын жакшыртууга кызыкдар адамдар менен талкуулоонун жыйынтыктары эске алынган.

Серептин максаты төмөнкүлөрдү көрсөтүү:

- Кыргызстандын экономикалык абалы жана жакырчылык, башка себептер менен бирге, калктын эрезеге жеткен басымдуу бөлүгүнүн функционалдык сабатынын төмөндүгү менен байланышы;

Минималдуу сабаттуулук - бул окуу, жазуу жана саноо жөндөмү.
Функционалдык сабаттуулук - бул турмуштагы түрдүү милдетти чечиш үчүн билим, көндүм жана мүмкүнчүлүктөрдү колдонуу жөндөмү.

- калктын функционалдык сабатынын төмөндүгү көбүнчө мектептеги билимдин сапатынын төмөндүгү менен байланыштуу;
- Кыргызстандын мектептеринде билим берүүнүн сапатынын төмөндүгү бир катар себептерден көз каранды, негизгиси: мектеп мугалимдердин сапаты менен окутуунун сапаты; билим берүүнүн бардык баскычтарында жетекчилердин дареметинин төмөндүгү; мектептеги билим берүүнү башкаруунун жана каржылоонун заманбап ыкмаларынын жоктугу.
- Мектептеги билим берүүдө системалык реформаларды булар аркылуу өткөрүү:
 - а) мектеп окуучуларынын билим сапаты менен мугалимдердин квалификациясынын деңгээлин өлчөө;
 - б) глобалдык дүйнөдө атаандаштыкка жөндөмдүү кыргызстандыкты калыптандыруу үчүн окуу процесстери менен мазмунун өзгөртүү;
 - в) билим берүү системасын өнүктүрүүдөгү тоскоолдуктарды жоюу жана кыскартуу;
 - г) бюджеттик каржылоодон баш тартып, «окуучуну ээрчиген бюджеттик акча» принцибине өтүп, мектептердин финансылык өз алдынчалыгын камсыздоо аркылуу билим берүүнү каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу;
- мектептин билим берүү сапатынын өсүшү калктын эрезеге жеткен бөлүгүнүн сабатынын жогорулашына, эмгек өндүрүмдүүлүктүн өсүшү менен экономикалык өсүүгө түздөн -түз таасир этет.

1. КЫРГЫЗСТАН

ДЕМОГРАФИЯ, ЖАКЫРЧЫЛЫК, ЭКОНОМИКА

- i. Кыргызстандын калкы 6,6 миллион адам, анын үчтөн экиси айыл жеринде жашайт. Калктын 30%ын 15 жашка чейинкилер түзөт. Кыргыз жаранынын орточо курагы 27,5 жаш. 2030 -жылга карата калктын жалпы саны 7,5 миллионго жетиши мүмкүн. Жаш муундун саны өсөт.
- ii. 2,2 миллионго жакын адам жакырчылыкта жана жакырчылыктын ашкан чегинде жашайт. 1 миллионго жакыны эмгек миграциясында жүрөт. Эмгек мигранттарынын басымдуу бөлүгү квалификациясы жок жумуштарда иштейт.
- iii. 2020-жылы жан башына киреше боюнча өлкөлөрдүн рейтингинде Кыргызстандын экономикасы 181 өлкөнүн ичинен 151-орунду ээлеген. Кыргызстанда киши башына ИДӨ (1173\$) Казакстандан дээрлик 8 эсе, Россияга караганда 9 эсе, Эстонияга караганда 20 эсе аз.

2. ЭМНЕ ҮЧҮН ЖАРДЫБЫЗ?

САБАТТУУЛУК ДЕҢГЭЭЛИНИН ТӨМӨНДҮГҮ, ЭМГЕК ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮГҮНҮН ТӨМӨНДҮГҮ

- i. 2018-жылы Кыргызстандын калкынын эрезеге жеткен бөлүгүнүн компетенттүүлүгүн баалоо боюнча эл аралык программасынын жыйынтыктары көрсөткөндөй (The Programme for the International Assessment of Adult Competencies, PIAAC) Кыргызстандын калкынын дээрлик 60% ы тилдик жана математикалык сабаттуулугу "биринчи жана андан төмөн" деңгээлине ээ (бардыгы үч деңгээли бар. Анын ичинен минималдуу түрдө керек болгон экинчиси талап кылынат). Бул Кыргызстандагы калктын эрезеге жеткен бөлүгүнүн 60% ы эң жок дегенде **"негизги сөз байлыгы бар, сүйлөмдөрдүн маанисин түшүнүп, тексттердин абзацтарын окуйт"** деңгээлинде экенин жана **"санап, ылгап, жөнөкөй арифметикалык амалдарды"** аткара алат дегенди билдирет.

Эрезеге жеткендердин компетенттүүлүгүн баалоо боюнча эл аралык программа (PIAAC) дүйнө жүзү боюнча эмгекке жарамдуу курактагы калктын кесиптик көндүмдөрү менен компетенттүүлүктөрүн баалайт. Компетенциялар эмгекке жарамдуу курактагылар жеке жашоодо жана / же жамааттык максаттарга жетиш үчүн колдонулган көндүмдөрдүн, билимдер менен мамилелердин жыйындысы катары түшүнүлөт.

- ii. Кыргызстандын эрезеге жеткен калкынын дээрлик 98% ы "технологиялык жактан бай чөйрөдө маселени чечүү" (же - маалыматтык жана коммуникативдик көндүмдөр) "биринчи жана андан төмөн" деңгээлине ээ (анын үч гана деңгээли болот. Алардын ичинен минималдуу экинчи деңгээли керектүү) Бул Кыргызстандын эрезеге жеткендердин 98% ы **"кеңири таралган жана тааныш технологиялык тиркемелерди колдонууда электрондук почта же веб-браузер сыяктуу жөнөкөйлөрү"** менен гана иштей алат дегенди билдирет.
- iii. Кыргызстандагы жумушчулардын эмгек өндүрүмдүүлүгү (бир жумушчу тарабынан иштелип чыккан продукциянын саны) Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөн. Мисалы, Кыргызстандын жумушчуларынын эмгек өндүрүмдүүлүгү Россия менен Казакстанга караганда 4 эсе, Эстонияга караганда 5 эсе төмөн.
- iv. Кыргызстанда адамдык капиталдын индекси 0,58, башкача айтканда, учурда Кыргызстанда төрөлгөн бала, толук билим алып, ден соолугу чың болуп эрезеге жетсе, өндүрүмдүүлүгү 100%дын ордуна 58% деңгээлинде болот.

- v. Кыргызстанда жогорку жана орто билимдүүлөрдүн эмгек акысынын деңгээлиндеги айырмасы 9%ды гана түзөт. ЭКӨУ өлкөлөрүндө бул айырма орточо 50%дан 100%га чейин. (OECD - Европа, Азия жана Латын Америкасынын 37 өлкөсүн бириктирген Экономикалык Кызматташтык жана Өнүктүрүү Уюму). Балким, мунун себептеринин бири - жогорку билимдин сапатынын начардыгы.

Жыл сайын 50 миңге жакын жаштар эмгек рыногуна чыгышат. Ошол эле учурда жумуш берүүчүлөр квалификациялуу кадрлардын жетишсиздигин белгилешет. Адистердин айтымында, рынокко чыккан жаштардын квалификациясын жогорулатуунун эң мыкты, кыска жолу - бул билим берүүнүн сапатын жогорулатуу.

3. ЭМНЕ ҮЧҮН ЭРЕЗЕГЕ ЖЕТКЕНДЕРДИН ФУНКЦИОНАЛДУУ САБАТТУУЛУГУ МЕНЕН ЭМГЕК ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮГҮНҮН ДЕҢГЭЭЛИ ТӨМӨН?

Мектептеги билим берүү системасындагы айрым жетишкендиктерге карабастан (балдарды мектепке тартуунун жогорулашы, бала бакча менен мектептердин, билимге болгон чыгымдардын көбөйүшү, мугалимдердин маянасынын жогорулашы, камсыздоо абалынын жакшырышы, мектептердин компьютер, интернеттин ж.б. менен камсыздалышы), сапаты өзгөрүүсүз бойдон калган.

МЕКТЕПТЕ БИЛИМ БЕРҮҮ ДЕҢГЭЭЛИНИН ТӨМӨНДҮГҮ

- i. Кыргызстанда 1 миллион 350 миң мектеп окуучусу бар. Башкача айтканда өлкөбүздүн дээрлик ар бир бешинчи тургуну мектеп окуучусу. Мектеп жашындагы балдардын 6% га жакыны ден соолугунун чектелгендиги менен материалдык абалынын оордугуна байланыштуу окубайт. Алардын көбү эмгек мигранттарынын балдары.
- ii. Окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык жана улуттук системаларына ылайык, орточо эсеп менен, мектеп окуучуларынын 60% ы окуу, математика жана табият таануу боюнча функционалдык сабаттуулуктун негизги деңгээлине жетпейт. Бул **мектеп окуучулары окуйт, жаза алат, санайт, бирок окуган маалыматтын маанисин түшүнбөйт жана алган билимин турмушта колдоно албайт** дегенди билдирет.

Алсак, окуу сабаттуулугу боюнча тесттерде окуучулар үчүн эң татаал тапшырмалар катары тексти турмуш менен байланыштыруу, алган маалыматын иш жүзүндөгү маселелерди чечиш үчүн колдонуп, тыянак чыгаруу болгон. Окуучулар ачык суроолорго жооп берүүдө, ойлорун мисалдар аркылуу далилдей албай, тыянак чыгара алышкан жок. Мектеп окуучулары арасында табигый илимдер - физика, химия, география жана биология боюнча эң төмөнкү көрсөткүчкө ээ болду. Кыргызстандын 15 жашар окуучулары ЭКӨУ өлкөлөрүндө жашаган теңтуштарынан, болжол менен 4,5 класска артта калган.

2009 -жылы мектеп окуучуларынын жетишкендиктерин эл аралык баалоосунун (PISA) жыйынтыгы боюнча Кыргызстан 314 упай менен 65 өлкөнүн ичинен 65 -орунду ээлеген. Кыргызстан 2025 -жылы PISAга катышууну пландоодо.

Кыргыз Республикасында Билим берүүсүн өнүктүрүү Программасына ылайык (2021 - жылдын майында Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан бекитилген), 2040 жылга чейин Кыргызстан PISAда 15 пунктка жогорулашы керек. Ошентип, бул Кыргызстанды 20019 -жылдагы 65 -орундан 2040 -жылга чейин 50 -орунга көтөрүү дегенди билдирет. 2009 жылы Таиланд PISAда 50 -орунду (421 упай менен) алган (анда Кыргызстан 314 упай менен 65 -орунду ээлеген). 2018 -жылы Кипр 50 орунда (424 упай менен) болгон (2018 -жылы Кыргызстан PISAга катышкан жок). Буга ылайык, Кыргызстандын максаты 420 упайга жетүү деп билебиз.

Эстония 2009 -жылы 13 -орунду (501 упай менен), ал эми 2018 -жылы 5 -орунду (523 упай менен) алышы кызыгуу жаратат.

- iii. Айыл мектептерде билим берүүнүн сапаты шаардагы билим берүүнүн сапатынан кыйла артта. 2017-жылдагы окуучулардын билим жетишкендиктеринин улуттук баалоого ылайык, айыл мектептердин 4 - класстын окуучуларынын 70% га жакыны билимдин баштапкы деңгээлине жеткен эмес; Бишкекте мындай окуучулар 43% ды түзөт.
- iv. Мектептеги окуучулардын артта калуусуна мектепке чейинки билим берүү мекемелерине балдардын аз тартылышы түздөн-түз таасир этет. Алсак, үч жаштан беш жашка чейинки балдардын 22,2% ы гана бала бакчаларга барат.

4. ЭМНЕ ҮЧҮН МЕКТЕПТЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ДЕҢГЭЭЛИ ТӨМӨН?

4.1. Мугалимдер

«Мектеп системасынын сапаты анда иштеген мугалимдердин сапатынан жогору боло албайт»

- i. Кыргызстанда 82 миң мугалим бар. Алардын үчтөн экиси айыл жеринде эмгектенет. Мугалимдердин 85% га жакыны аялдар. Алардын дээрлик жарымын пенсияга чейинки жана пенсия курагындагылар (50 жаш жана андан жогору) түзөт. Жакынкы он жыл ичинде алар да жаш-курагына байланыштуу мектептен кетиши айкын.
- ii. Көптөгөн өлкөдө жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, мугалим үчүн татыктуу эмгек акы жок дегенде өлкөдөгү орточо эмгек акыга барабар деп эсептелет.

2021-жылы Кыргызстанда билим берүү тармагындагы орточо айлык эмгек акы (буга мамлекеттик жана жеке билим берүү мекемелеринин, ошондой эле

илимий мекемелердин окутуучу жана окутуучулук эмес кызматкерлеринин эмгек акысы кирет) өлкөдөгү орточо эмгек акыдан болжол менен 20%га төмөн болгон. Мамлекеттик башкаруу секторунда орточо айлык маянадан дээрлик 40%га төмөн. Мисалы, 2020-жылы билим берүү тармагындагы орточо айлык акы 14,764 сомду түзсө, республика боюнча орточо айлык 18,940 сомду, мамлекеттик башкаруу секторунда орточо айлык 22,879 сомду түзгөн.

Мамлекеттик мектептердин мугалимдеринин айлыгы тууралуу айтсак, Бишкек шаарындагы мугалимдин айлык акысы 7000 сомдун тегерегинде болот. Башкача айтканда, орточо эсеп менен алганда, мугалимдин негизги эмгек акысы өлкөдөгү орточо айлык акыдан дээрлик 2,5 эсеге жана мамлекеттик кызматчынын орточо айлык акысынан 3 эсе аз. Көптөгөн мугалимдер бир жарым ставкага (айына 8,5 миң сомго жакын) иштөөгө аргасыз болуп, айыл жеринде мугалимдердин көбү көмөкчү чарба менен да алектенет.

Мугалимдердин айлык акысы сааттык тарифке байланган. Төлөөнүн бул принциби мугалимдерди көбүрөөк, бирок сапатсыз иштөөгө түртөт.

- iii. Жыл сайын өлкөгө 2 миңдей мугалим жетишпейт. Өзгөчө башталгыч класс, орус тили, математика, физика мугалимдери жетишсиз. Кыргызстанда мугалим болуп иштөө абройлуу эмес. 30 жашка чейинки мугалимдердин саны 10%дан ашпайт.
- iv. Мектеп системасы өнүккөн өлкөлөрдө мектепти мыкты аяктаган бүтүрүүчүлөр мугалимдерди даярдоочу мекемелердин студенттери болуп калышат. Ошентип, Түштүк Кореяда мугалимдерди даярдоочу университеттерге мектеп бүтүрүүчүлөрдүн мыктыларынын 5%ы, Финляндияда 10%ы, Сингапурда жана Гонконгдо 30%ы алынат. Кыргызстанда педагогикалык ЖОЖдордун студенттери, адатта, окуу көрсөткүчү төмөн мектеп бүтүрүүчүлөрдөн болот. 2020-жылы ЖРТнын (жалпы республикалык тестирлөө) минималдуу өтүү балы өлкөнүн башкы педагогикалык университетине, И.Арабаев атындагы КМУга. 111 баллды түзүп, республика боюнча тапшырган абитуриенттердин орточо баллы 144,7 болгон. Салыштыруу максатында, КРСУга өткөн абитуриенттердин орточо баллы 151,6, Раззаков атындагы КМТУга 164,1, И.К.Ахунбаев атындагы КММАга - 175,5, К-ТУ Манаска – 178 болгон

Кыргызстанда мугалимдерди даярдоо бюджеттик каражаттардын эсебинен жүргүзүлөт. Болочок мугалимдерди даярдоонун жылдык чыгымы кеминде 100 миллион сомду түзөт. Жыл сайын педагогикалык ЖОЖдордун бюджеттик орундарына 2 миңден ашык адам кабыл алынат. Бир студенттин бир жылдык окуу баасы 25 сомдон 45 миң сомго чейин жетет. Окуу учурунда педагогикалык факультеттердин бир катар студенттери башка адистиктерге которулат.

Университетти аяктагандан кийин бүтүрүүчүлөрдүн 25%га жакыны мугалим болуп иштебейт. Үч жыл иштеген жаш адистердин 60% га жакыны мектептен кетишет. Натыйжада, педагогикалык ЖОЖду бүткөндөрдүн 20% дан ашыгы

гана мугалим болуп иштейт. Учурдагы система бюджеттик каражаттарды негизсиз сарптоо түрүндө жыл сайын миллиондогон чыгымдарга алып келет.

- v. Мугалимдер түрдүү отчеттордон улам кыйналышат. 2020-жылдын декабрында кээ бир милдеттүү түрдөгү отчеттордун жокко чыгышына карабай, мугалимдер дагы эле 10дон ашык отчет боюнча кагаз жүзүндө эсеп жүргүзүүгө милдеттүү. 2017-жылдан бери КР ББЖИМнин лицензиялоо жана аккредитация департаменти тарабынан республикадагы бардык окуу жайларды милдеттүү түрдө аккредитациялоо иштерин жүргүзүлүп келет. Эми бардык мектеп директорлору менен мугалимдердин көп убактысын алган жүздөгөн барак отчетторду, пландарды жана башка документтерди КРнын ББЖИМине тапшырыш керек.
- vi. Учурда мугалимдердин 35%га жакыны окуу жана математикалык сабаттуулуктун негизги деңгээлине да жетишпейт (бул өлкөнүн эрезеге жеткендер үчүн орточо көрсөткүчтөн жакшы). Мугалимдердин маалыматтык жана коммуникативдик көндүмдөрүнүн деңгээли бардык эрезеге жеткен калктын орточо көрсөткүчүнөн кыйла төмөн. 2020-жылы билим берүү онлайн түрүндө өтүшү Бишкек мугалимдеринин электрондук почтасы жок экенин, компьютерде иштөө жөндөмдүүлүгү аз болгондуктан WhatsApp аркылуу сабак өткөндөрү аныкталды.
- vii. Өлкөдө квалификациялуу мугалимдер жетишсиз. Мектеп директорлорду сурамжылоо маалыматына ылайык, бош орундардын 40% ын гана квалификациялуу мугалимдер ээлейт, калган 60%ы талап кылынган квалификацияга жооп бербейт.
- viii. Мектептеги билим берүү системасы сапаттуу болгон өлкөлөрдө мугалимдердин кесипкөйлүгүн жогорулатууга, кесиптик өсүүсүнө, ишинин натыйжалуулугун баалоого чоң көңүл бурулат.
- ix. Кыргызстанда мугалимдердин баары беш жылда, жок дегенде, бир жолу 72 сааттан кем эмес квалификациясын жогорулатуу курстарынан өтүш керек. Кыргыз Республикасынын ББЖИМ, тактап айтканда, министрликтин алдындагы Республикалык мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтуна Ысык-Көл жана Ош билим берүү институттарына билим квалификациясын жогорулатуу милдети жүктөлгөн. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу үчүн жыл сайын бюджетке 80 - 90 миллион сомго жакын каражат бөлүнөт. Квалификацияны жогорулатуу системасы чындыгында мамлекеттин монополиясы болуп калган.
- x. Ошол эле учурда, иштеп жаткан система сан-сапат жактан да мугалимдерди даярдоо муктаждыгына жооп бербейт. 82 миң мугалимди камтыган өлкөдө КРнын ББЖИМ 10 жылда бир эле мугалимдин квалификациясын жогорулатса болот. Ал эми мыйзам боюнча мугалим квалификациясын 5 жылда бир жолу жогорулатып турушу керек. Изилдөөлөргө ылайык, бюджеттик

программалардын алкагында берилген квалификацияны жогорулатуу курстарынын мазмуну көбүнчө формалдуу, эскирген жана натыйжасыз. Адатта, алардын жигердүүлүгү жана мугалимдердин кесиптик чеберчилигине тийгизген таасирине баа берилбейт.

Мугалимдерди даярдоо мамлекеттик монополиясы алардын кесипкөйлүгүн, ошону менен бирге, мектептерде окутуунун сапатын жогорулатууга тоскоолдук болуп саналат. Көп өлкө мындай системадан эбак эле баш тарткан. Ал өлкөлөрдө, менчигинин түрүнө карабастан, бардык билим берүү мекемелери мугалимдердин квалификациясын жогорулатат. Мындай система кызмат көрсөтүүчүлөрдүн ортосундагы атаандаштыкка шарт түзүп, алардын окутуу кызматтарынын сапатынын жогорулашына алып келет.

- xi. Мугалимдерди даярдоонун жигердүүлүгүн объективдүү жана калыс болгон система мугалимдердин квалификация деңгээлин текшерип керек. Ал мугалимдер окуучулардын компетенттүүлүгүн өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүн баалоого негизделиши зарыл.

Учурдагы мыйзамга ылайык, өлкөдө мугалимдердин аттестациясы өткөрүлүп, жыйынтыгы боюнча, аларга экинчи, биринчи жана эң жогорку категориялары берилип, Алган категорияларына ылайык 1 миң, 1,5 миң, 2 миң сом кошулушу керек. Иш жүзүндө, аттестация жөнүндө Жобо болгонун карабастан, 2012 жылдан бери мугалимдердин аттестациясы токтотулуп, категориялар берилбей калган. Кээ бир мугалимдердин айтымында, бул жөлөкпүлдөр стимул эмес. Анын өлчөмү эмгек акынын 30%нан кем болбошу керек.

Мисалы, Казакстанда мугалимдерди тестирлөө эки тапта өтөт: биринчиси – мугалимдердин Улуттук квалификациялык тестирлөөсү; экинчи этабы - окутуу ишмердүүлүгүн Комплекстүү аналитикалык жалпылоо. Анын ичинде топтолгон тажрыйбаны жалпылоо менен мугалимдин портфолиосу да кирет.

- xii. Кыргызстанда мугалимдерди кайра даярдоо системасы жок. Башкача айтканда, педагогикалык эмес жогорку билимдүү адистерден педагогикалык кадрларды даярдоо (же экинчи педагогикалык билим алуу). Кыргызстанда кайра даярдоо системасы мыйзам менен белгиленген. Бирок иш жүзүндө ал жок. Мугалимдерди кайра даярдоо системасы көптөгөн өлкөлөрдө, анын ичинде Россия менен Казакстанда иштейт. Максаты - жогорку билимдүүлөрдү кыска мөөнөттүү мугалимдерди даярдоо курстары аркылуу педагог болгонду каалоочулардын агымын көбөйтүү.
- xiii. Кыргызстан КМШ өлкөлөрүнүн арасындагы мугалимдерге квалификациялык талаптар жок жалгыз өлкө. Квалификациялык талаптардын жоктугу тандоо системасына, мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана кесиптик өсүшүнө терс таасирин тийгизет.

4.2. Окутуу

Окуу китептери

- i. Өлкөдө окуу китептеринин жетишсиздиги боюнча олуттуу көйгөйлөр бар. Кыргыз тилдүү мектептерде окуу китептери менен камсыздоо 80%ды, орус тилдүү мектептерде 70%ды түзөт.
- ii. КРнын ББЖИМ гана авторлорду тандап, окуу китептерин басып чыгарууга укуктуу. Кээ бир окуу китептери орфографиялык, грамматикалык жана семантикалык каталар менен басылып чыгат. Көптөгөн окуу китеби мектептеги билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты талап кылгандай, окуучулардын компетенциясын өнүктүрүү талаптарына жооп бербейт. Окуу китептеринин жетишсиздиги менен сапатсыдыгына карабай, мектептер менен мугалимдер к сунуштаган тизмеге кирген китептерди гана колдонууга милдеттүү.

Окуу жүктөмү

- iii. Кыргызстандын окуучулары үчүн окуу жүктөмү жогору. Алсак, орточо эсеп менен, Кыргызстанда бир окуучу жылына 1060 саат окуйт. Ал эми Эстонияда 820, Финляндияда 808, Россияда 803 саат бөлүнгөн. Жогорку окуу жүктөмү, сыягы, окуудагы сапаттуу натыйжалары болушуна кепилдик бербейт. Эл аралык рейтингдерде Кыргызстан акыркы орунду ээлеген. Ал эми жогоруда аталган өлкөлөрдүн бардыгы мектепте билим берүүнүн сапаты кыйла жогору болгон өлкөлөрдүн катарына кирет.
- iv. Совет мезгилинде Кыргызстандын мектептеринде 17 предмет окулган. Учурда жалпы кабыл алынган стандарттардан ашып түшкөн 25 сабак өтүлөт. Дүйнөдө окулган предметтердин саны 8ден 15ке чейин өзгөрөт. Кыргызстандын мектептеринде өтүлгөн предметтердин саны менен мазмунун тереңирээк изилдөө үчүн кыскартууну жана кайра кароону талап кылат.

Окутуу процесси – компетенцияларды өнүктүрүү

- i. Окуу процесси заманбап турмуш менен Мамлекеттик билим берүү стандартынын (2014) талабы боюнча компетенцияларды (башкача айтканда, күнүмдүк турмушта билимди, көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү өз алдынча колдонуусун өнүктүрүү үчүн) кайра түзүлгөн эмес. Мектептерде окутуу, мурункудай эле, 87% окууга, жаттоого, окуганды кайра айтууга негизделген. Башкача айтканда, мугалимдер маалымат беришет, окуучулар болсо эстеп калышат.

Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин МАМЛЕКЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫна (2014) ылайык, окутуу окуучулардын компетенциясын өнүктүрүүгө негизделиши керек. Бул билимди, жөндөмдөр менен көндүмдөрдү күнүмдүк

турмушунда өз алдынча колдонуу жөндөмүн өнүктүрүүнү билдирет. Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасына (2021) ылайык, мектеп окуучулардын маалыматтык жана социалдык-коммуникативдик компетенцияларын, ошондой эле өзүн өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенциясын өнүктүрүүгө тийиш:

1. *Маалыматтык компетенттүүлүк* – Өз ишин пландаштыруу жана жүргүзүү үчүн маалыматтарды, анын ичинде маалыматтык жана коммуникациялык технологияларды пайдаланууга, жүйөлүү тыянактарды жасоого даярдык. Ал адамга маалыматтын тегерегинде сынчыл ой жүгүртүүнүн негизинде чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет.
2. *Социалдык коммуникациялык компетенттүүлүк* – өз үмтүүлүктөрүн башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен салыштырууга, позициялардын ар түрдүүлүгүнүн негизинде өз көз карашын негиздүү коргоо жана башка адамдардын баалуулуктарына (диний, этностук, кесиптик, инсандык ж.б.) урматтоо менен мамиле кылууга даярдык. Маектешүүдө зарыл маалымат алууга жана аны жеке, социалдык, кесиптик маселелерди чечүү үчүн оозеки түрдө жана жазуу жүзүндө берүүгө даярдык. Ал милдеттерди чечүү үчүн башка адамдардын жана социалдык институттардын ресурстарын пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.
3. *Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүгү* – маалыматта, окууда жана/же турмуштук жагдайларда карама-каршылыктарды табууга жана ар кандай ыкмаларды пайдалануу менен өз алдынча же башкалар менен өз ара аракетте аларды чечүүгө, ошондой эле андан аркы аракеттер жөнүндө чечим кабыл алууга даярдык.

Белгилей кетсек, эл аралык стандарттар 21-кылымдын инсанынын сегиз компетенциясын тааныйт: көп маданияттуулук жана ачыктык; маалымдуулук жана кардарлардын көңүлүн буруу; белгисиздик шарттарында иштей билүү; шартка калыптануу жана үйрөнүү; адамдар менен жана жамаатта иштөө; тармак аралык байланыш; долбоорлорду жана процесстерди башкаруу, системалык ой жүгүртүү; IT системалары менен иштөө. Кыргыз Республикасынын мектептеги билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартында (2014-ж.) үчөө гана каралган.

- ii. Мамлекеттик билим берүү стандарты жана окуу китептеринен тышкары мектептер жана мугалимдер Кыргыз билим берүү академиясы тарабынан иштелип чыккан предметтик стандарттарга ылайык сабак өтүүгө милдеттүү. Мугалимдер үчүн милдеттүү болгон көптөгөн предметтик стандарттар компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө багытталган эмес. Берилген маалыматты жөн эле эстеп калуу дагы эле окутуунун негизги ыкмасы болуп келет. Демек, предметтик сабактарда окуучулар жогорку даражадагы ой жүгүртүүнүн ордуна жөнөкөй түрдөгү ой жүгүртүү иш-аракетин жасашат.
- iii. Маалыматтык -коммуникациялык технологиялар (МКТ) предметтерди окутууда аз колдонулат. МКТ боюнча окуу программасы 5-9-класстар үчүн гана каралган. 14-класстарда жана 10-11-класстарда МКТ боюнча окутуу каралган эмес. Мектептердин компьютер менен камсыздалышы боюнча учурда 61 окуучуга 1 компьютер туура келет. Көптөгөн компьютер эскирип, иштебейт.
- iv. Предметтик стандарттардын негизги кемчилиги - бул өлчөнүүчү окуу натыйжасынын жоктугу. Окутуунун сапатынын көрсөткүчтөрүн аныктабай туруп, аны жакшыртуу мүмкүн эмес.
- v. Республиканын бардык мектептери (менчигинин түрүнө карабастан) жыл сайын КРнын ББЖИМ тарабынан бекитилүүчү жана окуу жылынын башында “Кут билим” гезитинде жарыялаган БОП (базистик окуу планы) бардык класстар жана предметтер боюнча окутуунун сааттарынын санын аныктайт. Бардык мектептер

окуу пландарын жазуу түрүндө КРнын ББЖИМ менен макулдашуусу керек. БОПтун сакталышын көзөмөлдөө райондук жана шаардык билим берүү бөлүмдөрү тарабынан жүргүзүлөт. КРнын ББЖИМги жыл сайын негизги окуу планына өзгөртүүлөрдү киргизип, предметтерди жокко чыгарат, кошот же бириктирет. ББЖИМдин мындай чечимдери мектептердеги окуу процессинин пландоосу менен сапатына терс таасирин тийгизет. БОП коомдук документ болгонуна карабастан, Республиканын бардык аймактарынан жеке менчик мектептердин баары Бишкекке келип, КР ББЖИМнин БОПны менен шайкеш келгенин бекитүү жөнүндө мөөрүн басып кетиши керек. БОП коомдук документ болгонуна карабастан, Республиканын бардык аймактарынан жеке менчик мектептердин баары Бишкекке келип, КР ББЖИМнин БОП менен шайкеш келгенин бекитүү жөнүндө мөөрүн басып кетиши керек.

- vi. Окуучулардын жетишкендиктери жөнүндө системалуу жана үзгүлтүксүз маалыматтардын жоктугу билим берүү чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаттын эффективдүүлүгү менен жыйынтыгы жоктугуна алып келет. Ага мамлекет өлкөнүн бюджетинин дээрлик төрттөн бир бөлүгүн жумшайт.

4.3. Мектеп инфраструктурасы

- i. Өлкөдө 2 296 мектеп бар, анын ичинен 152си жеке менчик (анда 38 миң окуучу, же өлкөдөгү бардык мектеп окуучуларынын 3% га жакыны окуйт).
- ii. 245 мамлекеттик мектеп (ар бир онунчусу) жараксыз абалда (башкача айтканда, аларды оңдоого болбойт. Аларды бузуп кайра жаңы мектеп куруш керек). Окууга жараксыз абалдагы мектептерде билим берүү окуучулардын өмүрү менен ден соолукка коркунуч туудурат. Республиканын 457 мектебинде (ар бир бешинчиси) чатыр, пайдубал, дубал, суу түтүк, канализацияны капиталдык ремонттон өткөрүүнү талап кылат. ББЖИМдин маалыматы боюнча, өлкөгө 670ке жакын мектеп (учурдагы санга 30%) жетишпейт.
- iii. Мектептерде окуучулардын саны көп. Учурда 151 мектеп (ар бир он бешинчиси) үч сменада иштейт. Бишкектеги 90 мектеп 75 миң окуучуга ылайыкташтырылган. Бирок иш жүзүндө аларда 170 миң окуучу билим алат.
- iv. Мектептердин 25% ы таза ичүүчү суу менен камсыздалган эмес. Мектептердин 74%ында ички дааратканасы жок. Мектептердин 68%ы ысык суу менен камсыздалган эмес
- v. Мектептерди каржылоо менен башкаруу мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу, тактап айтканда, мектепке товарларды жана тейлөөнү сатып алуу, кадр саясаты борборлоштурулган бухгалтериялардын карамагында болушу райондук / шаардык кеңештин, мектеп башкаруудагы ББЖИМдин ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугуна алып келбейт.

- vi. Мыйзамда мамлекеттик мектептердин аныктамасы жок. Мектепти өнүктүрүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ролу чектелген.
- vii. Ошондой эле мыйзамда жеке менчик мектептердин аныктамасы да жок. Кыргыз Республикасында жеке менчик мектептердин санынын өсүшүнө карабастан, алар өлкөдөгү мектеп окуучуларынын 3%дан азын камтыйт. Кээ бир өлкөлөрдө жеке сектор окуучулардын 15-20%ын камтыйт. Жеке мектептердин көбөйүшү мамлекеттик мектептердин жүгүн жеңилдетүү үчүн маанилүү. Бирок жеке мектептерди ачууга мектепти лицензиялоо талаптары жана санитардык эрежелер тоскоол болууда. Бул талаптар, өзгөчө аймактарда, жеке менчик мектептерди ачууга бөгөт коёт.

4.4 Мектептеги билим берүүдөгү мамлекеттин чыгымы

- i. 2017 -жылы Кыргызстандын билим берүүгө чыгымдары (мектепке чейинки, мектептеги, кесиптик жана жогорку билимди кошкондо) ИДПнын 7% ын түзгөн (Ички дүң продукт). Бул башка өлкөлөргө караганда көп (Казакстанда 3%, Россия менен Монголияда 4%, Европа Биримдигинин өлкөлөрүндө орточо эсеп менен 5%ды түзгөн).

Кыргызстанда билим берүүгө кетирген чыгымдар жыл сайын өсүүдө. Алсак, 2001-жылы чыгымдар 3 миллиард сомду, 2007-жылы 9 миллиард сомду, 2012-жылы 21 миллиард сомду жана 2020-жылы 39,9 миллиард сомду (анын 34,3 миллиард сом республикалык бюджеттен жана 5,6 миллиард сом жергиликтүү бюджеттен) түзгөн. Чыгымдардын 60% га жакыны мектептеги билим берүүгө жумшалат. Бирок, билим берүүгө болгон чыгашалардын өсүшү (20 жылдын ичинде 13 жолу) билим берүүнүн сапатынын жогорулашына алып келген жок.

- ii. Мамлекеттин билим берүүнүн бекитилген бюджетине карабастан, 2020-жылы мектептер бюджеттен 1,1 миллиард сомго жакын короткон. Бирок керектөөлөрдүн негизинде каржылоонун ажырымы 4 миллиард сомдун тегерегин түзгөн. Алсак, Бишкектеги 90 мамлекеттик мектептин ар бирине 10 миллион сомдой жетпейт.

Изилдөөлөр боюнча, учурдагы каржылоо системасы мектепти өнүктүрүүгө эмес сактоого багытталган. Мамлекеттик бюджет минималдуу муктаждыктарды да толугу менен каржылабайт.

- iii. Мектеп толук кандуу иштеш үчүн чыгашалардын 50гө жакыны каржылоого жумшалышы зарыл. Иш жүзүндө республикалык бюджеттин чыгымдары чыгашалардын беши гана каржыланат - эмгек акы фонду (96,1%), тамак -аш (2,7%), квалификацияны жогорулатуу (0,4%), окутуу чыгымдары (0,4%) жана тейлөө (0,4%). (2020-жылдын маалыматы). Акыркы экөө жетиштүү каржыланбай келет.

- iv. 2017 -жылы бир окуучуга кетирген бир жылдык мамлекеттик чыгымдары 826 \$ түзгөн. Ошол эле учурда, мисалы, Молдовада 1 937 \$, Монголияда 1 711 \$, Казакстанда 6 432\$, Европа Биримдигине кирген өлкөлөрдө 10 292 \$ түзгөн.
- v. 2017-жылы Кыргызстандын бир мектеп окуучусуна (826 \$), жогорку окуу жайдын бир студентине 1 480 \$, бир КТБ студентине кетирген мамлекеттик чыгымдары 1 574 \$ түзгөн.
- vi. Мектепте билим алууга кетирген мамлекеттик чыгымдардын көбү донордук каражаттардын эсебинен каржыланат (Дүйнөлүк Банк, Азия Өнүктүрүү Банку, USAID, GIZ). Анын бир бөлүгү грант түрүндө, дагы бир бөлүгү насыя түрүндө берилет.
- vii. Жыл сайын 1-класстан 4-класска чейинки окуучулардын тамактануусуна мамлекеттик бюджеттен болжол менен 600 миллион сом бөлүнөт. Башкача айтканда бир окуучуга күнүнө 7 сом жумшалат. Ошол эле учурда тамак-ашка бөлүнгөн каражаттар жигерсиз, коррупциялык жол менен сарпталат. Социалдык жактан аярлуу балдар үчүн каражаттарды даректүү бөлүштүрүүгө өтүү зарыл.

5. ЧЕЧИМДЕР

Мектеп системасынын биринчи жана эң маанилүү деңгээли - бул окуучулардын муктаждыктары. Алар үчүн бүт билим берүү системасы түзүлгөн. Окуучулардын эң негизги муктаждыгы - сапаттуу билим. Демек, негизги максат - мектептеги билим берүүнүн сапатын жогорулатуу. Ал SMART ченемдерине негизделген (ченемдүүлүк, маанилүүлүк, так, ишке ашуу мүмкүнчүлүгү жана белгилүү бир убакыт аралыгында жеткиликтүүлүк). Төмөндөгү аныктама сунуш кылабыз:

2025 -жылга карата мектеп окуучуларынын 60%ы функционалдык сабаттуулуктун негизги деңгээлине жетишүү аркылуу КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕП БИЛИМИНИН САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУ

Кыргыз Республикасынын мектептеги билим берүүнүн учурдагы абалын эске алуу менен (ошондой эле дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө мектептеги билим берүү системасын жакшыртуу боюнча көптөгөн изилдөөнүн жыйынтыгын эске алып), мектептин сапатын жакшыртуу үчүн системалуу билим берүүдөгү олуттуу өзгөрүүлөр (реформалоо) эки багыттан башталышы зарыл деп эсептейбиз:

1. Билим берүүнүн сапатын өлчөө керек, ал үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- окуучулардын билим сапатын өлчөө системасын киргизүү; жана
- мугалимдердин квалификациясынын деңгээлин өлчөө системасын киргизүү.

Билим берүүнүн сапатын өлчөө көз карандысыз жана калыс болуш керек.

Окуучулардын билим сапатын менен мугалимдердин квалификациясын баалоо/өлчөө системалары көптөгөн өлкөлөрдө бар. Бул маселе КРнын ББЖИМги үчүн жаңылык эмес. 2020жылдын июль айында КРнын ББЖИМги билим берүүнүн сапатын баалоо тутумунун концепциясын бекиткен. Бирок көптөгөн эл аралык программалардын алкагында иштелип чыккан документтер сыяктуу ал да унутулуп калган.

2. Глобалдык дүйнөдө атаандаштыкка жөндөмдүү кыргызстандыкты калыптандырыш үчүн мазмун менен окуу процессин өзгөртүш керек жана бул үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- 21-кылымдын талаптарына жооп бериш үчүн мамлекеттик билим берүү стандартындагы компетенциялардын санын кеңейтүү;
- билим берүүнүн акыркы натыйжасын аныктоочу жана бул натыйжага жетишүүнү көзөмөлдөөчү орган катары билим берүү процессинде КРнын ББЖИМнин ордун аныктоо; мектеп менен мугалимдер өздөрү тандаган методологиянын негизинде ал натыйжаларга жетүүгө тийиш;
- мугалимдерге окутуу ыкмалары менен окуу китептерин тандоо укугун берүү аркылуу предметтик стандарттарга кеңеш берүүчү ыйгарым укуктарды берүү;
- окуу китептерин басып чыгаруу укугун каалаган уюмга берүү, мында окуу китептери КРнын ББЖИМги тарабынан белгиленген критерийлерге жооп бериши керек;
- окуу сааттарынын санын жылына 1020дан талап кылынган эң минималдуу 820 саатка чейин кыскартуу, мында мектептерге окуучулар менен мектеп тандаган предметтер боюнча 820 сааттан ашык (бирок максималдуу жол берилгенден ашык эмес) окутуу укугун берүү;
- Мектептерге окуучулардын керектөөлөрүнө жана мамлекеттик билим берүү стандартына жооп берүү зарылдыгына жараша сабактарды жана окуу сааттарынын санын өзгөртүү укугун берүү менен базалык окуу планына (БОП) сунуштоо ыйгарым укуктарды берүү.

3. Билим берүү системасын жөнгө салууну жок кылуу зарыл, бул үчүн төмөнкүлөр керек:

- мектептерди көп сандаган отчетторду берүү жана аккредитациядан өтүү сыяктуу бир катар оор талаптардан бошотуу; билим берүүнүн сапатынын бирден-бир көрсөткүчү - окуучулардын билим сапаты жана мугалимдин квалификациясынын деңгээли болууга тийиш;
- билим берүү ишмердүүлүгүнүн лицензия алуусун жөнөкөйлөштүрүү, тоскоолдуктарды жоюп, мектептерди, өзгөчө региондордо, ачууга дем берүү;
- окутуунун формасына (офлайн/онлайн) жана менчигинин түрүнө карабастан, мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу укугун ар кандай билим берүү уюмдарында берүү; мугалимдердин бирдиктүү улуттук квалификациялык тестирилөө системасын түзүү, жогорку билими бар адамдарга улуттук квалификациялык экзаменди тапшыруу жолу менен мугалим болуу укугун берүү.

4. Билим берүү системасын каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу керек, бул үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- мектепти сметалык каржылоодон “окуучуну ээрчиген бюджеттик акча” (же ваучер) системасына өтүү (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 5-майындагы кайрылуусунан жана Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасынан, 2021-жылдын 12-октябры);
- финансылык отчеттуулуктун ачыктыгы жана ачык системасын киргизүү шартында мектептерге финансылык автономия берүү (мектеп жабдыктарын сатып алууда түшкөн каражаттарды тескөө жана мектептин кадрдык жамаатын аныктоо үчүгүн берүү).

Учурда “Билим берүү жөнүндө” жаңы мыйзамды иштеп чыгуу иштери жүрүп жатат. 2022-жылдын 14-апрелинде КРнын Билим берүү жана илим министри тарабынан ведомстволор аралык жумушчу топ түзүлүп, анын курамына бир катар мамлекеттик органдар гана эмес, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттары да кирген. Жарандык коом мыйзам долбооруна сүнүштарды иштеп чыгууга активдүү катышууну пландаштырууда.

Билим берүү бүтүндөй коомду бириктирүүгө жөндөмдүү улуттук идея болуп калышы мүмкүн жана болууга тийиш. Мыйзам кыргызстандыктардын жаңы, күчтүү жана татыктуу муунун тарбиялоо үчүн бекем пайдубал түзүшү керек. Биргелесек, биз балдарыбыздын 21-кылымда өздөрүн ишенимдүү сезип, жогорку класстагы билимге жана көндүмгө ээ болушуна, дүйнөлүк коомчулукта теңтууштары менен ийгиликтүү атаандашуусуна кепилдик бере алабыз.

Серепти даярдоодо колдонулган маалымат булактардын тизмеси:

1. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий сайтынан алынган маалыматтар. www.stat.kg
2. "Билим берүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
3. "Мугалимдердин статусу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
4. 2021 -жылдын 2 -сентябрында коомдук талкууга коюлган "Билим берүү жөнүндө" жаңы мыйзамдын долбоору
5. Президент Садыр Жапаровдун 2021 -жылдын 5 -майындагы Кыргызстан элине кайрылуусу
6. Дүйнөлүк банк Кыргызстанда жакырчылыктын мындан аркы өсүшүн божомолдойт <https://rus.azattyk.org/a/vsemirnyy-bank-prognoziruet-dalneyshiy-rost-bednosti-v-kyrgyzstane/31154963.html>
7. 2014 -жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген Кыргыз Республикасынын орто мектебинин билиминин мамлекеттик билим стандарты
8. 2021 -жылдын июлунда коомдук талкууга коюлган Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын долбоору
9. Дүйнөлүк банктын маалыматы <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KG>
10. Улуттук билим берүү саясатын сереп. Кыргыз Республикасы 2010. Окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоо эл аралык программасынын алынган сабактар (PISA). OECD. Дүйнөлүк банк.
11. Диньёнг Хоу, Карина Асеведо, Джуст де Лаат и Дженника Ларрисон. 2020. Адамдык капиталды түзүү үчүн суроо-талапка ээ болгон көндүмдөрдү өнүктүрүү: Кыргыз Республикасында билим берүү, көндүмдөр жана өндүрүмдүүлүк. https://edu.gov.kg/media/rus_%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%BA%D0%BE%D0%B2_Building_the_Right_Skills_for_Human_Capital_.pdf
12. М. И. Аджвад и С. Б. Гонсалес. 2018 -ж. "Кыргыз Республикасындагы жумуш орундары". Дүйнөлүк банк, Вашингтон округу.
13. Эл аралык эмгек уюмунун статистикасы – <https://ilostat.ilo.org/topics/labour> <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity> UNICEF <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/ru/%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>
14. "2017 -жылы 8 -класстын окуучуларынын билим жетишкендиктерин улуттук баалоо" изилдөөсүнүн негизги жыйынтыктары жөнүндө отчет. ББОУБ. 2017.

15. Кыргызстанда 21 -кылымдагы билим берүү: Заманбап учурлар жана системалык реформалардын жол картасы. Изилдөөнүн кыскача мазмуну. Борбордук Азия университети. 2021.
16. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 4-майындагы №200 токтому менен бекитилген 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы.
17. Instruction time in compulsory education. OECD. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EAG_IT_ALL
18. Кызматкерлердин эмгек акысы чарбалык иштин ачасына жараша (динамикалык таблица). <http://www.stat.kg/ru/statistics/trud-i-zarabotnaya-plata/>
19. Кыргыз Республикасынын билим берүү мекемелеринин кызматкерлери жүргүзгөн маалыматтардын жана отчеттордун типтүү тизмеси. <http://kao.kg/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9F%D0%BE%D1%8F%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0-03-12-2020.pdf>
20. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2017 -жылдын 20 -июнундагы буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын педагогикалык жана алдыңкы билим берүү кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу тартиби жөнүндө жобо.
21. Окуучулардын компетенцияларын эл аралык баалоонун (PISA) талаптарына ылайык мектептик билим берүүнүн өнүгүү тенденцияларын серептөө: 2024 -жылы баалоого катышуу үчүн корутундулар жана сунуштар. Сереп КР Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен даярдалган. 2019.
22. Мугалимдерди даярдоо институттарынын жана Кыргыз билим берүү академиясынын бүтүрүүчүлөрү боюнча изилдөө. Изилдөө КР Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен даярдалган. 2017.
23. "Мектептин билим берүү системасынын кызматкерлерин (билим берүү мекемелеринин башкаруу персоналын (директорлор жана башкы мугалимдер), мектеп методикалык бирикмелеринин башчыларын, райондук билим берүү бөлүмдөрүнүн башчыларын даярдоо жана кайра даярдоо / квалификациясын жогорулатуу системасынын натыйжалуулугу жана сапаты боюнча изилдөө. уюмдар, райондук деңгээлдеги методисттер)". Отчёт.
24. А.П. Иванов. Кыргызстанда окутуунун сапатын башкаруу. Кырдаалдык иликтөө. 2017.
25. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин жана анын аймактык бөлүмдөрүнүн функционалдык анализин жүргүзүү. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен даярдалган. 2020.
26. Consistently high performance: Lessons from the world's top performing school systems // McKinsey&Company. June 2007.
27. Такаши Яmano, Хэл Хилл, Эдимон Гинтинг и Джиндра Самсон, Кыргыз Республикасы өсүү потенциалын жогорулатууда. Азия өнүктүрүү банкы 2020
28. Билим деңгээли мугалимдердин деңгээлинен эч качан жогору болбойт 2019 <https://rus.azattyk.org/a/30292666.html>

29. Мугалимдердин тартыштыгы. Аз болсо жакшы. 2015.
<https://rus.azattyk.org/a/26836970.html>
30. Кыргызстанга дагы 2000 мугалим жетишпейт. 2021.
<https://rus.azattyk.org/a/31438577.html> <https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva>
<https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva-ministerstvo-zdravoohraneniya-i-ministerstvo-obrazovaniya-negotovo-segodnya-obespechit-vozvrat-sredstv-vyidelennyih-gosudarstvom-na-byudzhetniy>
<https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva-ministerstvo-zdravoohraneniya-i-ministerstvo-obrazovaniya-negotovo-segodnya-obespechit-vozvrat-sredstv-vyidelennyih-gosudarstvom-na-byudzhetniy>
31. <https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva>
<https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva-ministerstvo-zdravoohraneniya-i-ministerstvo-obrazovaniya-negotovo-segodnya-obespechit-vozvrat-sredstv-vyidelennyih-gosudarstvom-na-byudzhetniy>
<https://www.gov.kg/ru/post/s/russkiy-vitse-premer-ministr-damira-niyazalieva-ministerstvo-zdravoohraneniya-i-ministerstvo-obrazovaniya-negotovo-segodnya-obespechit-vozvrat-sredstv-vyidelennyih-gosudarstvom-na-byudzhetniy>
32. Аналитика: мугалимдин айлыгы эмнеден түзүлөт жана акырында колуна канчасы тийет (2019)
https://kaktus.media/doc/398160_analitika_iz_chego_skladyvaetsia_zarplata_ychitelia_i_skolko_polychaetsia_v_itoge.html
33. “Билим берүү уюмдарынын жаңы 2018-2019-окуу жылына даярдыгы жөнүндө” боюнча материалдар
<https://www.gov.kg/wp-content/uploads/2018/07/RUS-Materialyi-dlya-zasedaniya-Gotovnost-shkol-k-2018-2019-rus.pdf>
34. Strategy2050.kz: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-budut-povyshat-kvalifikatsiyu>
<https://strategy2050.kz/ru/news/kak-budut-povyshat-kvalifikatsiyu-pedagogov-v-kazakhstane/>
35. Мектеп системасында кошумча каржылоо булактарын талдоо. Март 2020